

Links: Batik WM-2042. De Peranakan-Chinese invloed bij deze batik is te zien in het kleurgebruik (gelige ondergrond met tekeningen in zwart, groenig blauw en oranje-rood.) Coll. Wereldmuseum

Boven: Studioportret van een Europese vrouw in sarong en kebaja in Batavia. De batik heeft motieven van bazuinengelen.

Foto Woodbury & Page, circa 1870.

Coll. Universiteitsbibliotheek Leiden, KITLV 178654

In het vorige deel van dit artikel werd de invloed besproken die de uit India afkomstige sitsen en patola op de batikindustrie gehad hebben. Deze bont gekleurde doeken werden geïmporteerd door de VOC. De geweven motieven werden vermoedelijk nagebootst in batik vanaf de opheffing van de VOC in 1798. Twee andere invloeden die goed zichtbaar zijn in batik, zijn de Chinese en de Europese.

Op de plekken waar handel gedreven werd met China vestigden zich ook Chinese handelaren. Zo ontstonden in de 16e eeuw op verschillende plaatsen

aan de noordkust van Java Peranakan-Chinese gemeenschappen. De benaming van Peranakan-Chinezen is afgeleid van het Indonesische woord 'anak', dat 'kind' betekent, en staat voor 'afstameling'. Peranakan-Chinezen is de term die gebruikt wordt voor Chinezen die in Nusantara zijn geboren, of die afstammen van een Chinese voorvader.

Peranakan-Chinese invloed op batik

In de grote kuststeden van Java waren volledig Chinees georiënteerde wijken waar deze afstammelingen hun eigen winkels hadden, tempels bouwden en waar ook de handel in opium een grote rol speelde. De Peranakan-Chinese bevolking werd in de koloniale samenleving boven de lokale Javaanse bevolking geplaatst. Ze konden zich hierdoor begeven in de

Veel doeken hebben een gelige ondergrond met details in zwart, een groenig blauw en een oranjeachtig rood

Europese wereld op Java en handel drijven met de welgestelde (Indo-)Europeanen. De Chinese handelaren zagen al snel potentie in batik. Eerst als handelsobject en later om zelf batikkerijen te runnen. De Peranakan-Chinese batikkerijen richtten zich op zowel klanten uit eigen gemeenschap als op die van de (Indo-)Europese gemeenschap. Batiks uit deze batikkerijen hebben een design dat meer lijkt op de Chinese borduurwerken gedragen tijdens bruiloften. De sarong met inventarisnummer WM-2042 (pagina 36 en 37) is hier een mooi voorbeeld van. Dr. Elie van Rijkevorsel kocht de batik waarschijnlijk tijdens zijn langere verblijf in Batavia in de wijk Tanah Abang, het huidige Jakarta Pusat. Hij schrijft in een van zijn brieven over het Chinese nieuwjaar en hoe hij in de dagen ervoor naar de markt gaat in de Chinese wijk, want 'in de laatste dagen (voorafgaand aan) kan men dikwijls bij de Chineezzen allerlei tot zelfs beneden de marktprijzen kopen'. De doek staat in Rouffaer's catalogus uit 1902 bij het hoofdstuk 'Kain Karet'. Karet was de wijk direct naast Tanah Abang (zie Tribale kunst 2020-4). De doeken die Van Rijkevorsel in Tanah Abang verzameld heeft, zijn typerend in kleurgebruik. Vele hebben een gelige ondergrond met details in zwart, een groenig blauw en een oranjeachtig rood. Dit soort batiks zijn

nooit als aparte stijl erkend. Toch lijken de meeste batiks gekocht in deze wijk eind 19e eeuw eenzelfde kleurgebruik en patroonleer te hebben.

(Indo-)Europese invloed op batik

Over de Europese invloed op Javaanse batik is al veel geschreven door o.a. G.P. Rouffaer en J.E. Jasper, later door H.C. Veldhuisen en R. Heringa en recentelijk door Peter Lee.

Aan het einde van de 19e eeuw en begin 20ste eeuw runden verschillende Europese en Indo- of Chinese-Europese en andere gelijkgestelde dames batikkerijen. In Pekalongan begonnen deze entrepreneurs hun doeken te signeren, waardoor we meer weten over de dames die actief waren vanaf 1885, omdat we hun namen kennen. In de selectie voor de tentoonstelling Kruispunt Rotterdam, te zien in het Wereldmuseum in Rotterdam, zitten ook twee doeken die vroeger gedateerd worden, die ongesigneerd zijn en toch een Europese invloed laten zien.

Één van die doeken, ook uit de Van Rijkevorsel schenking, omschrijft Rouffaer in de catalogus van de tentoonstelling *Van Oost-Indische Weefsels en Batiks* van 1902 onder de kop 'Veelkleurige kains, een aardig allegaartje'. Deze sarong met inventarisnummer WM-2072 zou komen uit, of gekocht zijn in, Semarang. Het motief wordt *boewah anggoer* genoemd, dat nu geschreven wordt als *buah anggur* en druiven betekent. We zien over het doek verspreid drie druivenranken als levensbomen gevuld met druiventrossen, grote bloemen en nog grotere hanen. Het motief is in rood op een bijna zwarte ondergrond die is ontstaan door vermoedelijk blauw over rood te verven. De druiven zouden een verwijzing kunnen zijn naar het Christelijke geloof, al komt de druif ook vaak voor in Chinese

en Arabische sierobjecten en stoffen.

Wat deze doek Europees maakt is de opzet van het motief en de lege effen zwarte achtergrond. In Javaanse en vaak ook Peranakan-Chinese batiks is het gebruikelijk om deze achtergrond op te vullen met isen-isen. Dit zijn kleine vulpatronen vaak verschillende per regio.

In de collectie van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) vinden we een goed voorbeeld van een draagster van een dergelijke doek van rond 1870. De omschrijving zegt 'huishoudster met haar dochtertje', maar haar sieraden, de witte kabaja en geborduurde slofjes zouden eerder doen vermoeden dat zij een *njai*, een concubine, was van een Europeaan.

Een andere batik waarop de Europese invloed te zien is, is de batik met het inventarisnummer WM- 55804. De stof is in tegenstelling tot de batiks van Van Rijkevorsel wel gedragen. Het is tot sarong dicht gestikt en voorzien van een witte katoenen bovenband. De standaard sarong was namelijk vaak te kort voor de Europese dames en met de extra band verkreeg het net de nodige extra lengte. De sarong toont een bonte verzameling aan vruchten en dieren. Groot zijn afgebeeld een duif en een slang die herhaald worden over de badan, het grootste vlak op de stof. De andere figuren

Boven: Batik WM-2072. De effen zwarte ondergrond verraadt de (Indo-)Europese invloed.

Coll. Wereldmuseum

Rechts: Huishoudster met haar dochtertje op Java' die een sarong met druivenranken draagt.

Foto Woodbury & Page, circa 1870. Coll. Universiteitsbibliotheek Leiden, KITLV 30486

Midden: Chinese wijk in Batavia, circa 1870. Coll. Universiteitsbibliotheek Leiden, KITLV 105768

zijn allemaal verschillend. De vruchten, die net iets kleiner zijn afgebeeld, lijken op Indonesisch fruit, terwijl de dieren afkomstig lijken te zijn van Europese prenten. De gekleurde vlakjes onder de geit, olifant en hond zijn ook terug te zien in dierenprenten uit die tijd. De batikmakers zullen de dieren mogelijk van zo'n prent hebben nagemaakt. De doek werd samen met enkele andere doeken geschonken door mevrouw

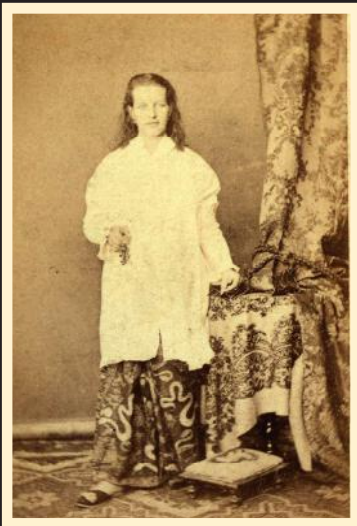
Henriette Françoise Barones Gevers de Graeff (1909-1992). Deze jonkvrouw werd geboren in Den Haag als dochter van de Nederlander Jonkheer Cornelis de Graeff (1881-1956) en de uit Surabaya afkomstige Suzanne Igantia Caroline Elisabeth Loudon (1884-1957). Haar moeder heeft waarschijnlijk deze doeken meegenomen toen zij naar Nederland kwam. Ze kunnen door haar of andere familieleden gedragen zijn toen ze nog in Indonesië woonden.

Ook van een dergelijke batik is een voorbeeld terug te zien op een foto. Deze foto van rond 1870 toont een dame in

een fotostudio, ze draagt een langere witte kebaja op haar sarong die een motief heeft met grote slangen. Haar losse haar en los gedragen batik bevestigen dat de foto inderdaad oud is en de dame mogelijk Indo-Europees.

Engelen of Kinnaris

Van de batik WM-2042 die te zien is in tentoonstelling Kruispunt Rotterdam is niet duidelijk of er sprake is van Chinese of Europese invloed.

Boven: Europese vrouw te Batavia in kebaja en een sarong met o.a. grote slangen. Foto Olland & Zn. circa 1870. Coll. Universiteitsbibliotheek Leiden, KITLV 407171

Rechts: Batik WM-55804. Een batik met Europese invloed wat te zien is aan de effen ondergrond. Deze doek is als sarong door een Europese vrouw gedragen gezien de witte katoenen band, die voor extra lengte moest zorgen. Coll. Wereldmuseum

Dit komt door het motief in de badan. Hierop zijn afwisselend een mensachtig figuur die twee toeterachtige objecten vasthoudt, een vogel en een mensachtig figuur en profiel te zien. De mensachtige figuren met de toeterachtige objecten zijn op een later moment door conservatoren als bazuin-engelen geclassificeerd.

Er bevinden zich in andere collecties nog vier doeken

met ditzelfde motief, twee hiervan zijn handgemaakte batiks en twee geprinte imitaties. Ook is er een foto uit circa 1870 waarop een Indo-Europese dame eenzelfde soort batik draagt.

De opzet in de andere doeken is hetzelfde, alleen verandert het en profiel gezicht meer in dat van een vogel. Ook hebben alle figuren ineens vogelkoppen in plaats van voeten gekregen.

Het kan goed zijn dat de besteller van deze batik vroeg om bazuin-engelen, maar dat het verkeerd begrepen is.

Maar er kan meer achter deze lost in translation zitten. Immers de batikkerij

werd mogelijk gerund door Peranakan-Chinezen, terwijl de batikmakers Javaans waren. Beide hebben in hun eigen geloof een mythologisch dier waar onze bazuin-engelen mogelijk vanaf stammen, namelijk de Kinnari uit de Boeddhistisch en Hindoeïstische mythologie. Dit half vogel, half mensachtige wezen is een van de lagere godinnen en staat symbool voor de liefde. Over geheel Zuidoost-Azië zijn er verschillende vertel-

Boven: Detail van doek WM-2042 (zie pag. 36 en 37) met de 'bazuin-engel'. Coll. Wereldmuseum.

Links: Detail van Kinnari's in een relief van het Prambanan tempelcomplex. Zie ook het artikel 'Brahma-tempel van de Prambanan' op pagina 4. Coll. Universiteitsbibliotheek Leiden.

lingen en dansen waarin deze mensvogel voorkomt. In Indonesië werden de Kinnaris vaak als koppel afgebeeld en is er ook een mannelijke variant genaamd 'kinnara'. De Kinnaris zijn teruggevonden als steenreliëfs op o.a. de tempels Borobudur en Prambanan in Midden-Java. Of de makers hun eigen mensvogelgodin op de doek afgebeeld hebben en de draagster er engelen in herkende, of dat de draagster

vroeg om engelen maar de makers ze veranderden in kinnaris zullen we niet meer te weten komen. Wel laat deze doek goed zien dat een bestaand motief herof anders geïnterpreteerd kon worden door nieuwkomers en in dit geval een nieuwe Europese betekenis kreeg.

Met de in deze artikelenreeks besproken batiks en foto's uit Nederlandse collecties kunnen we een beter beeld krijgen van de ontwikkeling van de batik-nijverheid in de 19e eeuw.

sabine@sabinebolk.nl

* Sabine Bolk is een beeldend kunstenaar en verdiept zich sinds 11 jaar in batik. In 2019 bezocht ze voor een derde maal Java om haar huidige onderzoekproject, Re-telling the history of the (Indo-)European influence on Batik between 1840-1890, te lanceren.

Voor haar onderzoeksproject is ze tevens als Research Associate bij het Research Center for Material Culture (RCMC) aangenomen en onderzoekt hier de collecties van het Nationaal Museum van Wereldculturen.

Literatuur

Erasmusstichting Rotterdam

(2011) *Wie teveel omhelst houdt weinig vast* Elie van Rijckevorsel 1845-1928

Heringa, R. & Veldhuisen, H.C. (1996). *Fabric of Enchantment*. Los Angeles: Weatherhill

Ishwara, H. (2012) *Batik Pesisir, An Indonesian Heritage, Collection of Hartono Sumarso* no. Jakarta: KPG

Okker, F. (2015). *Rouffaer. De laatste Indische ontdekkingsreiziger*. Amsterdam: Boom

Rouffaer, G.P. & Juynboll, H.H. (1914). *De Batik-kunst in Nederlands-Indië en haar geschiedenis*. Utrecht: Oosthoek

Archieven

De collectie G. P. Rouffaer in Het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde en in de Bijzondere collectie Universiteit Leiden

Het Nationaal Museum van Wereldculturen en het Wereldmuseum, Rotterdam
Vlisco, Helmond
Familie van Rijckevorsel, Stadsarchief Rotterdam